

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ԿԱՊԻՏԱԼԻ ՓԱԽՈՒՍՏԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԸՆԹԱՑՔԸ ԵՎ ԿԱՆԽԱՐԳԵԼՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ՀՀ-ում ԱՐՄԵՆ ՃՈՒՂՈՒՐՅԱՆ, ՆՈՆՆԱ ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ

Բանալի բառեր - արտագաղթած կապիտալ, կապիտալի անօրինական արտահոսք, օֆշորային կազմակերպություններ, ներդրումների փոշիացում:

ՀՀ-ում 2018 թվականի թավշյա հեղափոխության շարժիչ ուժը սոցիալ-տնտեսական արդարության վերականգնումն էր: Ժողովուրդը փողոց դուրս եկավ՝ հույս ունենալով տեսնելու թոշակների և աշխատավարձերի բարձրացում, գործազրկության կրճատում, շարունակվող արտագաղթի կասեցում: Մակայն այս ամենը դեռևս տեղի չի ունենում, քանի որ տնտեսության թափանիվը դանդաղորեն է ակտիվանում և դրա համար թերևս ժամանակ է հարկավոր: Բայց մյուս կողմից, արդեն իսկ մտահոգիչ է դառնում, որ մինչ այժմ տեսանելի չեն այդ թափանիվի ակտիվացման դրական ազդակները և հստակ չեն նախանշվում տնտեսական աճի ծրագրային դրույթները՝ գոնե տեսանելի ապագայում: Կարծում եմ, որ պետք էր ի սկզբանե հաշվարկել, որ կապիտալը շատ զգայուն կարող է լինել ՀՀ-ում ներկայիս իրականացվող հարկային ճնշումների, ինչպես նաև ընթացող տնտեսական հանցագործների ձեռքարկությունների անվերջանալի շարանով վախի մթնոլորտի տարածման նկատմամբ, ուստի այդ պայմաններում այն երկրից փախուստի մեծ ռիսկեր է պարունակում:

Անակախացումից ի վեր, Հայաստանի Հանրապետությունում միշտ էլ եղել է կապիտալի փախուստ, որը չի արձանագրվել պետական վիճակագրության կողմից, և մեր կարծիքով, իր առանձնահատուկ դրսևորումներն է ստացել մի քանի փուլով:

Առաջին փուլը պայմանավորվեց տնտեսության համատարած մասնավորեցման գործընթացով, երբ 1990-ականներին տեղի

ունեցավ տնտեսական ակտիվների աննախադեպ փոշիացում և դրանց մի մասի արտահանում երկրից: 90-ականներին սեփականաշնորհումը նպատակ ուներ ստեղծել մասնավոր ընկերություններ, որոնք պետք է գործեին նոր շուկայական տնտեսության պայմաններում, գտնեին իրենց սպառողին և շուկան: Սակայն իրականում դրա հետևանքով տեղի ունեցավ այն մեծ թալանը, ինչի մասին խոսվում է մինչ օրս, և վիճակի գնահատումներից այն կողմ ոչինչ ձի ձեռնարկվում տնտեսական արդարության վերականգման ուղղություններով:

Մինչև 1997 թվականը, ՀՀ-ում մասնավորեցվեց 4917 օբյեկտ, իսկ պետական բյուջե մուտք գործեց ընդամենը 40,2 մլրդ դրամ: Համեմատության համար նշենք, որ 1997-2007 թվականներին սեփականաշնորհվեց 230-ով պակաս օբյեկտ, բայց պետությունը ստացավ 122 մլրդ դրամ և 108 մլն դոլար (կամ մոտ 52 մլրդ դրամ): Այսինքն, **2000**-ականներին մոտ 4,5 անգամ ավելի շատ գումար է սեփականաշնորհումից մտել պետական բյուջե 90-ականներին սեփականաշնորհումից ստացված մուտքերի համեմատ: Երբ խոսվում է թալանի մասին, պետք է նշվի դրա ճշգրիտ հասցեն՝ 90-ականներին տեղի ունեցած աննախադեպ թալանը, երբ մի քանի սերունդների քրտինքով 70 տարիների ընթացքում ստեղծածը թալանվեց ու փոշիացվեց 2-3 տարում:¹

Մի կողմից պետական սեփականություն հանդիսացող ձեռնարկությունները չնչին գներով վաճառվեցին և պետական բյուջեն դրանից չստացավ հսկայական գումարներ, մյուս կողմից՝ սեփականաշնորհումից հետո նոր սեփականատերերը սկսեցին այդ ձեռնարկությունների սարքավորումների զանգվածային վաճառքը որպես մետաղի ջարդոն՝ անհամեմատ էժան գներով, դրանով իսկ զրկելով ոչ միայն դրանց արտադրական գործունեություն իրականացնելու հնարավորությունից, այլև վաճառքից ստացված եկամուտները արտահանելով երկրից դուրս: Փաստորեն, այս

ճանապահով 90-ականների կեսերին սկսվեց ՀՀ-ից կապիտալի փախուստը:

Կապիտալի փախուստի երկրորդ փուլը մեկնարկեց 2000-ական թվականների սկզբին, երբ երկիր մուտք գործեցին զանազան դրամաշնորհներ և ֆինանսական օգնություններ, որոնց մի մասը պարզապես շորթվեց և որպես խոշոր կապիտալ, արտահանվեց Հայաստանի Հանրապետությունից, ներդրվելով այլ երկրների տնտեսությունում: Այսպես, ամերիկահայ միլիարդատեր Քրըք Քրըքոբյանն առաջին անգամ Հայաստան եկավ 1998թ. ամռանը: «Եկավ ազնիվ մղումներով և անմիջապես ներգրավվեց է մի շարք ծրագրերի իրականացման գործում իր հիմնադրած «Լինսի» հիմնադրամի միջոցով: Բայց Քրըքոբյանը դեռ չգիտեր, որ մեր իշխանական էլիտայի առերևույթ ջերմության տակ թաքնված էին մեծ ախորժակն ու չար մտադրությունները: Իմացավ ավելի ուշ, երբ չափազանց ուշ էր, երբ հարյուր միլիոնավոր դոլարներն արդեն մսխվել ու յուրացվել էին: «Լինսի» հիմնադրամը դադարեցրեց իր գործունեությունը, եղան հրապարակումներ, թե բարեբարը նեղացել է, քանի որ Հայաստանում իրեն խաբել են, միջոցները կողոպտել»:²

«Լինսի» հիմնադրամը 1998-2011 թվականներին Հայաստանում իրականացրեց 242 մլն. դոլարի ծրագիր, որից 20 մլն. դոլարը տրամադրվեց ձեռներեցներին՝ որպես վարկ: Մնացած գումարը հատկացվեց զանազան ծրագրերի՝ ճանապարհաշինություն, մշակույթի օբյեկտներ, վերանորոգում, կամուրջներ, թունելներ, 3 հազար 700 հարկաբաժիններ՝ աղետի գոտու համար, և մոտ 30 դպրոցներ ու մի դպրոց էլ Արցախում: Այս ընթացքում շատ գրվեց եւ խոսվեց այն մասին, թե «Քրըքոբյանի հիմնած հիմնադրամի փողերը մսխվեցին Հայաստանում, մեր իշխանությունները յուրացրին այդ

¹ 90-ականների համատարած թալանն ու սեփակաշնորհումը, // <https://4news.am>

² <http://www.shame.am/news/view/60500.html>

գումարների մի մասը, ինչի համար էլ Քրքորյանը նեղացավ Հայաստանից եւ փակեց հիմնադրամը»:³

Այդ տարիներին երկրից փախչող կապիտալի հիմքեր ստեղծվեցին նաև դրամաշնորհային ծրագրերի աննպատակ վատնումից, երբ երկիր մտնող դրամաշնորհների մի մասը մսխվում էր և վերածվում հանրապետությունից արտահանվող կապիտալի, որը կարծես չէր էլ նկատվում դրամաշնորհ տրամադրող կազմակերպությունների կողմից: «Կարծում եմ՝ միջազգային կառույցները շարունակելու է գրանտներ տրամադրել, և բնավ չեն նայում՝ մսխում են դա, թե՞ ոչ: Դրանով կարծես թե մեզ պարտավորությունների առաջ կկանգնեցնեն բարեփոխում անելու համար: Կարծում եմ՝ իրենք իրենց ստրատեգիական խնդիրներն են լուծում, Հայաստանն էլ, կարծում եմ, որ գալու է մի օր, երբ պետք է գրանտները նպատակային օգտագործի ժողովրդի բարօրության և ոչ թե մարդկանց անհատական շահերի համար»:⁴

ՀՀ-ից կապիտալի փախուստի երրորդ փուլը սկսվեց 2000 թվականների առաջին տասնամյակից, երբ արագորեն սկսեց աճել երկրի պետական պարտքը: Բնականաբար, այդ տարիներին կապիտալի կուտակման և արտահանման աղբյուրները աստիճանաբար փոքրանում էին, իսկ երկիր մտնող օտարերկրյա պարտքային ռեսուրսները արագորեն աճում, որոնց մի մասի փոշիացումը պետք է որ նախադրյալներ ստեղծեր պարտքային ռեսուրսների մի մասի մսխման, և այնուհետև որպես կուտակված կապիտալ՝ արտահանման համար: Եվ պատահական չէր, որ 2008-2019 թվականներին ՀՀ արտաքին պարտքը գրեթե երեք անգամ աճեց, որը բնավ իր ազդեցությունը չթողեց տնտեսական աճի վրա: Փոխարենը օլիգոպոլիկ համակարգը ոչ միայն բազմապատկեց իր հարստությունը, այլ դրա մի մասը դուրս բերեց հանրապետության

³ Ինչու փակվեց «Լինսի» հիմնադրամը, <https://yelaket.am/?p=10496&l=am>

⁴ Որքան են դեռ դրամաշնորհներ տրամադրելու, եւ որքան են շարունակելու իշխանությունները դրանք մսխել <http://galatv.am/hy/news>

սահմաններից: Եվ հիմա, գործող իշխանությունները խնդիր ունեն վերադարձնելու այդ ճանապարհով փախուստի դիմաց կապիտալը:

Մինչև այդ խնդրին անդրադառնալը, պատմական էքսկուրս կատարենք, և հասկանանք, թե այս ուղղությամբ ինչ կատարվեց հետխորհրդային մյուս հանրապետություններում: Մոլդովիայի Քիշինև քաղաքում 2015 թվականին մասսայական ցույցեր տեղի ունեցան, որի պատճառը շուրջ մեկ միլիարդ եվրոյի անհետացումն էր երկրի երեք խոշորագույն բանկերից, որը տրամադրվել էր միջազգային կառույցների կողմից Մոլդովայում ագրարային բիզնեսի և ճանապարհաշինության զարգացման համար: Այդ գումարը կազմում էր երկրի ՀՆԱ-ի 15%-ը, որն այդպես էլ չգտնվեց, իսկ փոխարենը միայն ձերբակալվեցին կառավարման միջին օղակի մի քանի առանցքային դեմքեր: Ըստ Tax Justice Networks կազմակերպության, վերջին 25 տարվա ընթացքում Ղազխստանից շուրջ 140 մլրդ դոլլարի կապիտալի անօրինական արտահոսք է տեղի ունեցել: Սկսած 2010 թվականից մինչ այժմ, երկրորդ տնտեսության հետ համագործակցող օֆշորային կազմակերպությունների քանակը մինչ այժմ աճել է շուրջ 5 անգամ, որոնց միջոցով էլ կազմակերպվում է ազգային կապիտալի փախուստը: Ուկրաինայում, «մայդանի» ավարտից հետո պարզվեց, որ փախուստի դիմաց նախագահի հետ մեկտեղ երկրի գանձարանից անհետացել է 33 միլիարդ դոլլար, որոնք նախատեսված էին պետ բյուջեի հաշվին ֆինանսավորելու սոցիալական ծրագրեր: «Այդ գումարներից 6.5 միլիարդը Ռուսաստանից ստացված վարկերն էին, որոնք տրամադրվել էին Ուկրաինայի կառավարությանը եվրոինտեգրման ճանապարհից ետ կանգնելու ակնկալիքներով»:⁵

Կապիտալի փախուստը նույնպիսի հիմնախնդիրներ է առաջացրել նաև Ռուսաստանի Դաշնությունում, որտեղ այդ նկատառումներով օգտագործում են օֆշորներում գրանցված կազմակերպություններին: Դեռևս 2015 թվականին երկրում օրենք

ընդունվեց միջազգային կազմակերպությունների հետ համագործակցության վերահսկողության մասին, որը մինչև այժմ չի տալիս շոշափելի արդյունքներ՝ փախուստի դիմաց կապիտալի վերադարձի առումով: Այնուհետև, ՌԴ-ում հայտարարվեց գողացված կապիտալի համաներում, որը նպատակ էր հետապնդում մոտիվացնելու գործարարներին երկրից արտահանած կապիտալը վերադարձնելու և և այն վերառողղելու հայրենական տնտեսության մեջ:⁶ Ռուսաստանի Դաշնության կենտրոնական բանկի պաշտոնական տվյալներով 2000-2018 թվականների ընթացքում երկրից անօրինական դուրս է բերվել շուրջ 550 մլրդ դոլլար: Սակայն, մասնագետները պնդում են, որ իրականում այդ թիվը մի քանի անգամ գերազանցում է պաշտոնական տեղեկատվության տվյալները:⁷

Կապիտալի փախուստը դարձել է Ռուսաստանի տնտեսական գերխնդիրը: Սակայն այդ երկրի պետայրեր, այդ թվում, նախագահ Վլադիմիր Պուտինը կարևորելով ազատ տնտեսության համակարգը, հայտարարել են, որ հարկադրաբար չեն կանխելու երկրից կապիտալի փախուստը: Պուտինն առաջարկել է, որ այդ գործընթացը կանգնեցնելու և երկրում ներդրումային պայմանները բարելավելու համար, պետք է դյուրություններ ստեղծվեն երկրում: Այնուամենայնիվ, փաստերը վկայում են, որ կապիտալի փախուստի գործընթացի շարունակումն անտարակույս Ռուսաստանի տնտեսության հարաճուն թուլացման պատճառ է դառնալու:⁸

Այսպիսով, միայն Հայաստանի Հանրապետությունը չէ, որ անկախացումից հետո տուժեց երկրի տնտեսությունից կապիտալի փախուստի պատճառով: Նորագույն պատմությունը ցույց տվեց, որ այդ հիմնախնդրին առնչվում են հետխորհրդային մյուս

⁵ Как вернуть украденные миллионы, <https://www.currenttime.tv/a/28126279.html>

⁶ Почему власть ничего не делает для возвращения капиталов на родину <https://rusplt.ru/society/proch-iz-ofshorov-20701.html>

⁷ Сколько денег вывезли из России, <https://cont.ws/@joann/438439>

⁸ Կապիտալի փախուստը որպես Ռուսաստանի տնտեսական գերխնդիր, <http://armenian.trib.ir/interpretation10/item/60012-%>

հանրապետությունները: Այս դեպքում, հարց է առաջանում, թե ինչու՞ է ազգային կապիտալը փախուստի դիմում հայրենիքից: Պատասխանը մեկն. այն չի կարողանում անվտանգ զգալ հայերինքում օրենքների անկատարության, դատական համակարգի ոչ անկախության, որոշ առումներով՝ նաև բիզնեսի անպաշտպանվածության պատճառով:

Իսկ հետագա տնտեսական հաջողությունների զարգացումները պետք է սկսենք ներսից, և ոչ թե հույսներս դնենք արտաքին ներդրողների վրա: Թվարկեմ մի քանի կարելորագույն ուղղություններ, որոնք թերևս տնտեսական քննարկումների առիթ կհանդիսանան: Չեմ զարմացնի, երբ համոզմունք հայտնեմ, որ հենց մեր երկրի ներսում արդեն իսկ լուրջ ֆինանսական միջոցներ կան տնտեսությունն աշխուժացնելու համար: Տարեցտարի աճում են բանկերում ազգաբնակչության ավանդները, արտագաղթի ֆոնին մեծահարուստների կողմից իրականացվում է էլիտար բնակարանների անհեռատես շինարարություն, պարզապես իրացնելով կուտակված սեփական ավելցուկային կապիտալը: Իսկ այդ ֆինանսները պարզապես անհրաժեշտ է պետական լծակներով ակտիվացնել եւ ուղղորդել առավել կարելոր ոլորտներ: Ժամանակն է, որ պետությունը թողարկի երկարաժամկետ պարտատոմսեր եւ երկրում առկա ազատ դրամական միջոցները, ինչպես նաև փախուստի դիմաց կապիտալը, ներդնի հսկայածավալ արագակրիչ տնտեսական ակտիվների ձեւավորմանը, կառուցելով մետրոյի կայարաններ, էլեկտրամոբիլների, արեւային մարտկոցների, ՏՏ ապրանքների արտադրության գործարաններ, որոնք գոնե մի քանի տարի կաշխատեն ներքին շուկայի համար եւ արտադրանքի արտահանման ներկայիս բարդությունները չենք ունենա: Մինչդեռ, կառավարության կողմից դեռևս չի ներկայացվում ինքնաբավ տնտեսության զարգացման հստակ ծրագիր: Ավելի շատ խոսում ենք արտահանման մասին, մոռանալով, որ ոչ պակաս կարելոր է ներմուծվող ապրանքները՝ տեղական արտադրություններով

փոխարինման հիմնախնդրի լուծումը: Հիմա առավել արդիական են համարում, «Չպետք է ներմուծել այն, ինչը հնարավոր է երկրի ներսում արտադրել» կարգախոսը: Ուրեմն ինչո՞ւ պետական լծակներով չակտիվացնել սեփական երկրում «քնած», կամ երկրից փախուստի դիմաց կապիտալը, չիրականացնել պետական երաշխավորությամբ արժեթղթավորում եւ հավաքագրված փողով կատարել ներդրումներ: Ավելին, անգամ անհրաժեշտ են համարում «երկրից գողացված եւ փախուստի դիմած» կապիտալի տնտեսական համաներում հայտարարել եւ Հայաստան վերադարձնել ներդրումային խոշոր ռեսուրսներ: Այլապես, դժվար է լինելու իրավական կամ քաղաքական լծակներով դրանց «հայրենադարձումը»:⁹

Армен Джугурян, Нонна Хачатрян, Исторический процесс бегство капитала и пути предорвращения в Армении - Эволюционный процесс вывоза капитала из развивающих стран показывает, что возврат денежных средств по административными или силовыми методами практический не дает ощутимые результаты. В статье предлагается применения экономические рычагов и расширения мотивации для возврата капитала на родину, тем самым создавая благоприятный социально - экономический климат и гарантии эффективной корпоративной деятельности. В этой связи, предлагается осуществить масштабную секьюритизацию, выпускать государственные долгосрочные облигации и привлечь в нем капитал из за рубежа.

Armen Dzhuguryan, Nonna Khachatryan, Historical process escape of capital and ways of prevention in Armenia - The evolutionary process of exporting capital from developing countries shows that the return of funds by administrative or forceful methods does not give tangible results. The article proposes the use of economic instruments and the expansion of

⁹ Թավշյա հեղափոխությունը և կապիտալի փախուստը. <https://www.aravot.am/2018/09/19/981457/>

motivation for the return of capital to their homeland, thereby creating a favorable socio-economic climate and guarantees of effective corporate activity. In this regard, it is proposed to carry out large-scale securitization, issue long-term government bonds and raise capital from abroad.